

УДК 94(477)(03)+(092)

М. Мусієнко, д-р біол. наук, проф., акад. НААН України, Л. Остапченко, д-р біол. наук, проф., Н. Таран, д-р біол. наук, проф., Л. Бацманова, канд. біол. наук, с. н. с., В. Стороженко, канд. біол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ – КИЇВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І НАУКИ (1944–1959)

Наведено історичний нарис розвитку біологічної освіти і науки в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за період 1944–1959 рр.

Ключові слова: біологічна наука, освіта, історія.

У попередніх статтях "Університет Святого Володимира – Київський державний університет: генезис біологічної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1834–1933)" та "Київський державний університет – Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка: становлення і розвиток біологічної освіти і науки (1933–1945 рр.)" нами здійснено аналіз становлення і розвитку біологічної науки та освіти за перші 115 років існування нашої Alma mater [1, 2]. Як було зазначено в останній статті, напередодні Другої

світової війни Київський університет був одним із кращих серед провідних вищих навчальних закладів СРСР і посідав третє місце серед радянських університетів. За роки війни та під час боїв за Київ у жовтні – листопаді 1943 р. університет зазнав значних руйнувань і неправних втрат кращих своїх викладачів та студентів.

Було значно пошкоджено головний навчальний корпус, у якому працював і колектив біологічного факультету, розграбовано бібліотеку, музейні колекції, лабораторії (рис. 1).

Рис. 1. Червоний корпус університету одразу після визволення Києва від нацистських загарбників. Вигляд пошкодженого південного крила будівлі з вул. Володимирської та частково Ботанічного саду. Листопад 1943 р.

Вартість утраченого лише лабораторного обладнання сягнула величезної на той час суми – 50 млн карбованців [3]. Значних збитків зазнала і навчально-наукова база біологічного факультету, зокрема зоомузей, який не був евакуйований і колекції якого в 1941 р. налічували близько 2 млн одиниць, зруйновано більшість лабораторій, ботанічний сад і Канівський біогеографічний заповідник. Загинули й колекції зоотомічного кабінету, який уже ніколи не був відновлений. На щастя, збереглася знаме-

нита колекція метеликів Палеарктики, яку єдину загарбники вивезли як трофей на Захід. Після війни зі Східної Пруссії вона була вивезена до Москви, і тільки завдяки наполегливим зусиллям В. В. Совинського та М. А. Воїнського колекцію було повернено до музею. Під керівництвом його директора – професора В. М. Артоблевського поступово відбувалось повоєнне відновлення зоомузею (рис. 2).

Рис. 2. Колекція метеликів Зоологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Уже в 1944 р. Постановою РНК УРСР від 12 травня було поновлено роботу Ботанічного саду ім. О. В. Фоміна під керівництвом нового директора – професора Д. П. Проценка.

Майже повністю були знищені лабораторії, музей, житлові та господарські приміщення ще однієї навчально-наукової бази факультету – Канівського заповідника, на території якого фашисти будували лінію оборони вздовж берегів Дніпра.

За часів окупації 1941–1943 рр. землі заповідника входили до Канівського лісництва і багато лісу було вирубано. Та вже 12 травня 1944 р. Постановою № 461 РНК УРСР було відновлено роботу заповідника з довоєнною територією 1260 га. Улітку 1944 р. було поновлено навчальну практику студентів-біологів. Живучи в землянках, навчаючись, вони водночас відбудовували заповідник, роботою якого з 1945 р. знову керував

старший викладач кафедри зоології безхребетних О. П. Кришталь [4].

Ботанічний сад, Канівський заповідник, лабораторії науково-дослідницьких інститутів АН України, багато співробітників, які водночас працювали на різних кафедрах, стали навчальною та науковою базою факультету в перші повоєнні роки.

Одразу ж після визволення Києва розпочалося відродження університету. Студенти та викладачі власними силами відбудували гуманітарний і хімічний корпуси й уже 15 січня 1944 р. відновилися заняття на старших курсах, а з 1 лютого – і на першому. У першому післявоєнному році університет налічував 13 факультетів, серед них і біологічний (на той час біолого-ґрунтознавчий), деканами якого в різні роки були О. В. Топачевський, О. П. Корнеев, І. П. Білокінь, П. Д. Харченко (рис. 3).

О.В. Топачевський
(1944-1946)

Корнеев О.П.
(1946-1948)

Білокінь І.П.
(1949-1954)

О.В. Топачевський
(1954-1957)

П.Д. Харченко
(1958-1963)

Рис. 3. Декани біологічного факультету в післявоєнні роки (1945–1963)

З відновленням роботи університету в січні 1944 р. знову відбулась реорганізація ботанічних кафедр, унаслідок якої були створені кафедра систематики вищих рослин (М. Г. Попов), морфології та анатомії рослин (А. С. Лазаренко), систематики нижчих рослин (Д. К. Зеров), мікології та фітопатології (С. Ф. Морочковський) (рис. 4).

На жаль, кафедра морфології та анатомії рослин проіснувала лише рік. Із призначенням А. С. Лазаренко на посаду завідувача кафедри систематики нижчих рослин Львівського університету кафедру розформовують. Курс морфології рослин передають кафедрі сис-

тематики вищих рослин, тоді як анатомію рослин – кафедрі фізіології та біохімії рослин.

У 1945 р. до Львова відкомандировують також М. Г. Попова, і кафедру впродовж наступних двох років очолював учень О. В. Фоміна проф. П. Ф. Оксіюк – відомий фахівець у галузі флористики та систематики. У 1947 р. його направляють до УСХА для організації там кафедри ботаніки, тому тимчасово впродовж року кафедрою керував учень С. Г. Навашина, цитоембріолог Я. С. Модилевський (1883-1968). Уже в 1948 р. кафедру очолив О. Л. Липа, який керував нею впродовж наступних 30 років (рис. 4) [5].

С.Ф. Морочковський
(1933-1957)

Д.К. Зеров
(1944-1950)

О.Л. Липа
(1948-1978)

**Рис. 4. Завідувачі кафедр мікології та фітопатології (С. Ф. Морочковський),
нижчих рослин (Д. К. Зеров) і вищих рослин (О. Л. Липа)**

Саме О. Л. Липа формує основний постійний штат викладачів кафедри повоєнного періоду. У 1944 р. О. Л. Липа разом з Інститутом ботаніки повернувся до Києва і був направлений завідувачем відділу дендрології Ботанічного саду Київського університету. Цю посаду він з перервою обіймав до 1947 р. Перерва, яка тривала майже два роки, була зумовлена відрядженням до Німеччини, де О. Л. Липа протягом 1945–1946 рр. працював у Відділі репарацій Радянської військової адміністрації, займаючись відбором посадкового матеріалу та його відправленням до СРСР для поновлення й поповнення фондів зелених господарств України.

Основна наукова тематика О. Л. Липи пов'язана з дендрологією, а найбільш відомими працями є "Озеленення колгоспних міст УРСР" (1951), "Озеленення населених міст УРСР" (1952), "Озеленення населених місць в зоні Південно-Українського каналу" (1952). У 1952 р. О. Л. Липа захистив докторську дисертацію на тему: "Дендрофлора УРСР. Шляхи і методи її збагачення і використання", а в 1953 р. йому було присвоєне вчене звання професора кафедри ботаніки.

У Київському університеті О. Л. Липа читав курс "Систематика вищих рослин" протягом 36 років, низку спецкурсів із філогенії та систематики, дендрології із основами акліматизації.

Під його керівництвом проведено фундаментальні дослідження в галузі дендрології, геоботаніки та ресурсознавства. Викладацький штат кафедри, який сформував О. Л. Липа, складала професор С. А. Шостаковський, доценти П. М. Береговий, П. М. Потульницький, М. М. Прахов, старший викладач Л. А. Карнаухова, у різні періоди – доцент П. І. Гержедович та асистент В. В. Осичнюк.

Кафедру нижчих рослин після повернення з евакуації знову очолив Д. К. Зеров, який упродовж 1946–1963 рр. водночас був і директором Інституту ботаніки АН УРСР [6]. У 1948 р. його обирають академіком

АН УРСР. Д. К. Зеров – відомий систематик спорових рослин, флорист, болотознавець, палеоботанік – очолював кафедру нижчих рослин до 1956 р. Як фітоценолог, флорогенетик, бріолог, він також вивчав флору різних регіонів України, займався проблемами походження рослинного світу, зокрема питаннями філогенії нижчих рослин. Значний внесок Д. К. Зерова у вивчення флори сфагнових і печіночних мохів. Він вивчав ареали, екологію, мінливість їх видів, також розробив стратиграфію і класифікацію боліт. Він уперше запропонував схему поділу голоцену на ранній, середній і пізній, а також дав характеристику клімату і рослинності кожного з цих періодів [6, 7].

Тогочасний професорсько-викладацький склад кафедри – сузір'я видатних учених: О. В. Топачевський, С. Ф. Морочковський, А. М. Окснер, О. В. Жуковський. Серед молоді – асистенти З. Г. Лавітська, О. І. Раєвська-Фролова, В. М. Соломахіна, О. П. Оксіюк. Нині важко переоцінити значення досліджень професора кафедри А. М. Окснера в таких напрямках науки, як флористика (наука про різноманітність рослинного світу, особливості розподілу рослин за географічними, кліматичними та екологічними факторами), систематика, філогенія лишайників (наука про походження та генетичні зв'язки біологічних груп, про їх спорідненість і подібність), ботанічна географія та фітоценологія (наука про рослинні угруповання, їх класифікацію й поширення на земній кулі). Професор А. М. Окснер був блискучим систематиком. Він описав близько ста нових для науки таксонів рослин. Підсумком досліджень ліхенофлори України є фундаментальна робота вченого "Флора лишайників України". З ім'ям А. М. Окснера пов'язаний дуже важливий етап у розвитку ботаніки та географії рослин у цілому. Він є одним із засновників всесвітньо відомої української школи історичної географії криптогамних рослин (рис. 5).

А.М. Окснер

Рис. 5. Видатний ботанік-систематик А. М. Окснер

Через надмірну завантаженість у 1956 р. Д. К. Зеров передає завідування кафедрою О. В. Топачевському. Після війни О. В. Топачевський завершує роботу над докторською дисертацією "Головні принципи сучасної філогенетичної систематики водоростей", яку захищає у 1958 р. Основний напрям його досліджень – морфологія, систематика і філогенія водоростей, а також гідробіологія. У повоєнні роки О. В. Топачевський поєднує педагогічну діяльність в університеті з науково-дослідницькою роботою в Інституті ботаніки АН УРСР [8].

В історію розвитку теоретичної ботаніки О. В. Топачевський увійшов як учений-філогенетик. Він мав багато учнів, які створили школу, що диференціювалась за двома напрямками: гідробіологічний напрям розвивається в Інституті гідробіології, очолює його професор О. П. Оксіюк; філогенетичний та систематичний напрям, лідером у якому став Київський університет, очолила професор Н. П. Масюк.

У найважчі повоєнні роки (1944–1946), а вдруге (1954–1957) він обіймав посаду декана біологічного факультету, особисто проводив навчальну практику студентів у Каневі.

У 1959 р. О. В. Топачевський стає наступником Я. В. Ролла на посаді директора Інституту гідробіології АН УРСР, а через рік залишає завідування кафедрою, хоча протягом тривалого періоду продовжує читати лекції та керувати підготовкою аспірантів. Під його кері-

вництвом уперше у світовій практиці були розроблені й видані техніко-біологічні обґрунтування щодо проектування, реконструкції та режимів експлуатації ГЕС.

У 1959 р. його обирають директором Інституту гідробіології, а кафедру очолює міколог-фітопатолог доцент З. Г. Лавітська, яка керувала нею до виходу на пенсію в 1971 р.

Упродовж 1944–1950 рр. на факультеті діяла кафедра мікології та фітопатології, яку очолював С. Ф. Морочковський, один із засновників української школи мікологів і фітопатологів. На основі зібраного під його керівництвом мікологічного гербарію пізніше, у 60–70-ті рр., було видано багатотомні серії "Визначник грибів України" та "Флора грибів України", які не втратили своєї актуальності дотепер [9].

У 1947 р. при біолого-ґрунтознавчому факультеті створюється кафедра ґрунтознавства, яку очолював до моменту передачі її в 1956 р. Українській академії с.-г. наук академік П. А. Власюк і де працювала визначний ґрунтознавець проф. Н. Б. Вернардер. Наукові дослідження колективу кафедри були спрямовані на вивчення нових добрив, процесів живлення рослин за допомогою мічених атомів, радіоактивних ізотопів, впливу передпосівної обробки насіння мікроелементами. На цій кафедрі було розроблено науково обґрунтовані заходи щодо підвищення родючості ґрунтів УРСР, досліджено особливості живлення й удобрення найголовніших с.-г. культур (рис. 6).

П.А. Власюк

Рис. 6. Завідувач кафедри ґрунтознавства (1947–1956) біолого-ґрунтознавчого факультету академік АН УРСР і ВАСХНІЛ П. А. Власюк

На запрошення Міністерства УРСР у 1944 р. прибув до Києва Д. П. Проценко, який до цього був завідувачем кафедри фізіології та біохімії рослин у Саратовському університеті ім. М. Г. Чернишевського. З вересня 1944 р. він працює завідувачем кафедри фізіології та біохімії рослин і директором університетського Ботанічного саду. Водночас у 1944–1952 рр. він завідує відділом фізіології та біохімії рослин Українського Інституту землеробства, кафедрою мікробіології та біохімії Київського хіміко-технологічного інституту (1944–1955), а з 1957 р. – завідувач відділу стійкості рослин Українського інституту фізіології рослин. В усіх цих закладах він провів надзвичайно важливу роботу з організації фізіолого-біохімічних лабораторій і наукових досліджень (рис. 7).

Разом з викладачами кафедри (С. Я. Мінінберг, Л. К. Поліщук, І. П. Білокінь, Л. А. Сіренко) та аспірантами (В. Г. Чикаленко, А. В. Капля) було організовано системні дослідження з екологічної фізіології, зокрема проблеми стійкості плодових та основних сільськогосподарських культур, а також анатомії та біохімії рослин (рис. 7). Проведено дослідження природи стійкості до несприятливих умов довкілля зернових і плодових культур, грецького горіха й винограду. Їх результати опубліковані в монографіях "О физиологических и биохимических особенностях морозостойких плодовых культур" (1948), "Порівняльна характеристика солестійкості плодових дерев" (1956), "Морозостійкість плодовых культур СССР" (1958), "Зимостійкість районированных сортов озимой пшеницы УССР" (1959). Д. П. Проценко обґрунтував районування плодових культур на терито-

рії Радянського Союзу, виділивши 20 зон з відповідним набором порід і сортів, які в умовах цих зон є найстійкішими до морозів та найпродуктивнішими за врожаєм. Багато уваги колектив кафедри приділяє підготовці підручників і навчальних посібників для ВНЗ, видавши: "Короткий конспект фізіології рослин із основами мікробіології" (1946), "Короткий конспект з анатомії рослин" (1949), "Практикум з фізіології рослин із основами мікробіології" (1951, 2-ге вид. – 1959), "Анатомія і морфологія рослин" (1953), "Практикум з анатомії рослин" (1955), "Фізіологія рослин" (1958). За виняткові наукові здобутки в 1959 р. Д. П. Проценко був обраний член-кореспондентом Української академії сільськогосподарських наук.

Вагоме місце в науковому потенціалі кафедри займає науково-організаційна й педагогічна робота І. П. Білоконя, який з 1947 р. стає асистентом, доцентом та поєднує викладацьку роботу із завідуванням відділом фізіології рослин, замісника директора ботанічного саду, а впродовж 1949–1954 рр. – декана факультету. Наукова діяльність І. П. Білоконя була присвячена вивченню проблеми різноякісності тканин, органів і частин рослинного організму (рис. 7). Багато уваги він приділяє питанню історії ботаніки та біології. Його перу належать дослідження про життя К. А. Тімірязєва, М. Г. Холодного, А. П. Симиренка, С. Г. Навашина, М. О. Максимовича, Д. К. Заболотного, а також він є співавтором "Истории Киевского университета" (1959). Вагомі здобутки впродовж першого повоєнного десятиріччя забезпечили кафедрі чільне місце в університеті [10].

Рис. 7. Група викладачів біологічного факультету (зліва направо):

I ряд – чл.-кор. А. Н. УРСР Д. Л. Фердман, проф. О. В. Топачевський, проф. Д. П. Проценко, проф. О. Л. Липа, проф. П. Д. Харченко;

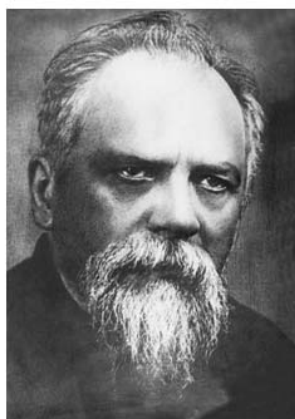
II ряд – доц. І. П. Білокінь, в. о. доцента В. М. Соломахіна, доц. П. Г. Богач, асист. Л. А. Карнаухова, доц. С. Н. Мінінберг, доц. Є. Ф. Сопін, доц. В. П. Глаголев, асист. В. О. Цибенко

Після повернення з евакуації до 1948 р. кафедру зоології хребетних очолює Д. К. Третьяков, який досліджував філогенію та морфологію риб (рис 8). З 1948 р. кафедру очолює О. П. Корнєєв, який започаткував еколого-фауністичні дослідження. Водночас орнітологію на

кафедрі продовжували вивчати В. М. Артоболевський, М. А. Воїнственський, О. Б. Кістяківський, Л. О. Смогоржевський (рис. 9). Упродовж 1946–1948 рр. О. П. Корнєєв – декан факультету.

Рис. 8. Завідувач кафедри зоології хребетних післявоєнного періоду проф. Д. К. Третьяков

В.М. Артоболевський

М.А. Воїнственський

О.Б.Кістяківський

А.О.Смогоржевський

Рис. 9. Відомі орнітологи кафедри зоології хребетних біологічного факультету

У післявоєнний час у 1944 р. професором В. М. Артоболевським, який завідував зоомузеєм, була вперше в університеті створена кафедра екології й зоогеографії, яка проіснувала до 1950 р. і поклала початок розвитку екології в Україні. Його наукові праці в галузі орнітології були широко відомі. На жаль, низка його праць ("Птицы Пензенской области", "Критический обзор птиц Украины и прилегающих мест", "Библиография русской орнитологии") згоріли в рукописах під час пожежі в університеті (1944). Зоологічний музей за час,

коли ним керував В. М. Артоболевський, піднявся до європейського рівня, а кількість музейних одиниць перевищувала 2 млн. Після кончини професора В. М. Артоболевського в 1950 р. завідувати зоомузеєм було призначено О. П. Корнєєва. Засновану ще в 1935 р. Д. О. Белінгом кафедру гідробіології впродовж 1946–1949 рр. очолював член-кореспондент АН УРСР Я. В. Ролл, що досліджував десмідієві та едогонієві водорості СРСР. Водночас до 1959 р. він був директором Інституту гідробіології (рис. 10).

Я.В. Ролл**В.А. Мовчан**

Рис. 10. Завідувачі кафедр гідробіології (Я. В. Ролл, 1946–1949) та іхтіології (В. А. Мовчан, 1945–1950) на біологічному факультеті

У післявоєнні роки (1945-1950) на факультеті функціонувала також кафедра іхтіології (В. А. Мовчан), співробітники якої зробили вагомий внесок у розвиток рибництва в Україні. Основна проблематика досліджень пов'язана із дослідженнями рибопродуктивності природних і штучних водойм з метою забезпечення потреб економіки у високоцінних харчових продуктах. Досліджувалась кормова база риб, розвивалось ставкове господарство, були здійснені заходи зі вселення кормових організмів (понтотаспійців) у дніпровські водосховища з метою підвищення їх рибопродуктивності. Водночас продовжувались флористичні та фауністичні дослідження континентальних водойм, було проведено широке гідрохімічне обстеження різноманітних водних об'єктів України, започатковані санітарно-гідробіологічні дослідження, пов'язані із забрудненням органічними речовинами і біогенами та підвищенням сапробності водних об'єктів. За роботу "Экологические основы интенсификации роста карпа" (1948) В. А. Мовчан був відзначений найвищою нагородою – Сталінською премією (рис. 8).

У 1950 р. ці дві кафедри були реорганізовані в кафедрі іхтіології та гідробіології, яка, у свою чергу, у 1956 р. об'єдналася з кафедрою зоології хребетних.

Як відомо [2], кафедру зоології безхребетних ще з 1936 р. очолював О. П. Маркевич (1905–1996). З початком війни в 1941 р. учений разом з Інститутом зоології був евакуйований до Уфи, де працював на Башкирській науково-дослідницькій ветеринарній станції.

У 1944 р. співробітники Академії наук повертаються до Києва. І все подальше життя і діяльність Олександра Прокоповича Маркевича були пов'язані з Інститутом зоології АН України та Київським університетом ім. Тараса Шевченка. усі ці роки він читав курс загальної біології, паразитології, філогенії тварин, порівняльної анатомії безхребетних тощо (рис. 10, 11) [14].

У 1944 р. співробітники Академії наук повертаються до Києва. І все подальше життя і діяльність Олександра Прокоповича Маркевича були пов'язані з Інститутом зоології АН України та Київським університетом ім. Тараса Шевченка. усі ці роки він читав курс загальної біології, паразитології, філогенії тварин, порівняльної анатомії безхребетних тощо (рис. 10, 11) [14].

О.П. Маркевич

Рис. 11. Завідувач кафедри зоології безхребетних О. П. Маркевич (1936–1960)

Професором О. П. Маркевичем і його учнями та послідовниками в ці роки детально вивчена фауна паразитів риб Української РСР, розроблені заходи щодо боротьби з хворобами риб. Багато уваги О. П. Маркевич і його учні (В. П. Коваль, Б. М. Мазурмович, Л. О. Смогоржевська) приділили дослідженню систематики, морфології та еко-

логії паразитів риб, їх поширенню, залежності від умов зовнішнього середовища і фізіологічного стану їх хазяїв. Більшість описаних видів паразитів виявилися новими для науки, а деякі були відмічені вперше як для України, так і всього Радянського Союзу (рис. 12).

Рис. 12. Група викладачів біологічного факультету (зліва направо):

I ряд – доц. Г. К. Кравець, проф. О. П. Корнєєв,
 акад. АН УРСР О. П. Маркевич, проф. Б. Г. Новіков, доц. Б. М. Мазурмович;
 II ряд – асист. В. М. Ярмоленко, доц. В. П. Коваль, доц. П. А. Храновський, доц. М. Ф. Полівана,
 III ряд – в. о. доц. Л. О. Бабенко, ст. викл. Л. О. Смогоржевська, доц. О. П. Кришталь

Центром розвитку ґрунтової та сільськогосподарської ентомології стала лабораторія ентомології цієї кафедри під керівництвом О. П. Кришталь. Було вивчено видовий склад та екологію шкідливої ентомофауни ґрунту. З 1956 р. розпочато вивчення проблем медичної ентомології, зокрема дослідження кровосисних двокрилих і синантропних мух. Учені кафедри провели дві Всесоюзні екологічні конференції (1951, 1954), доповіді яких опубліковані у збірниках "Вопросы экологии" (1957, 1958).

Питанню методики викладання зоології присвятили свої дослідження доценти кафедри І. І. Мазепа та Б. М. Мазурмович [11, 12].

З 1944 р. кафедра біохімії продовжила свою науково-педагогічну роботу в приміщенні Інституту біохімії АН УРСР аж до 1951 р., коли отримала приміщення в головному корпусі університету.

У 1954 р. її завідувач О. В. Палладін через надмірну перевантаженість науковою та організаційною роботою в Академії наук залишив роботу в університеті, і кафедру біохімії очолив Давид Лазарович Фердман (рис. 13). З 1944 р. Д. Л. Фердман працював професором кафедри біохімії Київського університету, з 1954 по 1960 р. завідував цією кафедрою, після чого до 1970 р. продовжував читати спецкурси. Д. Л. Фердман є автором підручника з біохімії ("Статична біохімія" та "Динамічна

біохімія"), який було видано українською та російською мовами, а також перекладено чеською мовою. На кафедрі він читав нормативний курс "Біохімія", "Радіобіологія" (разом з В. О. Беліцером), а також спеціальні курси: "Біополімери", "Біохімія м'язів", "Обмін речовин", "Історія біохімії", "Гормони".

Дослідження Л. Д. Фердмана в біохімії м'язів було присвячено вивченню обміну фосфорних сполук та їхньої ролі в хімізмі м'язової діяльності. Він є фундатором наукової школи, яка й сьогодні активно працює. З 1943 по 1957 р. він був також заступником директора Інституту біохімії з наукової роботи. На кафедрі та в інституті він виховав понад 30 кандидатів і 10 докторів наук. Під його керівництвом на кафедрі біохімії захистили кандидатські дисертації Р. П. Виноградова та В. М. Данілова. Він був чудовим лектором і прекрасним педагогом, навіть найскладніші біохімічні перетворення викладав просто, доступно.

У перше десятиріччя після війни закінчили аспірантуру й захистили кандидатські дисертації Є. Ф. Сопін, А. Р. Литвиненко, Т. Дехтяренко, Вертаймер (Румунія), З. С. Архангенська, О. В. Кірсенко.

Лави викладачів кафедри поповнювались її кращими випускниками. Так, з 1952 р. на кафедрі працювала Ада Романівна Литвиненко, з 1956 р. – Руфіна Петрівна Виноградова.

Д.Л. Фердман

В.О. Беліцер

Рис. 11. Видатні вчені-біохіміки чл.-кор. АН УРСР Д. Л. Фердман і акад. АН УРСР В. О. Беліцер

Протягом 1954–1957 рр. професором кафедри був член-кореспондент, а потім академік АН УРСР Володимир Олександрович Беліцер (рис. 13). На кафедрі біохімії він читав нормативний курс "Радіобіологія" (разом із Д. Л. Фердманом) і спецкурс "Ферменти".

У післявоєнний час проводиться науково-дослідницька робота з вивчення обміну речовин в організмі тварин, переважно в м'язах, установлення ролі регуляторних механізмів (нервова система, гормони, вітаміни). На кафедрі широко застосовується метод мічених атомів. Водночас досліджуються механізми впливу іонізуючого опромінювання на процеси обміну речовин [13, 14].

У перші повоєнні роки (1946–1951) кафедру мікробіології очолював професор Лев Йосипович Рубенчик (рис. 14). Ним виявлена роль мікроорганізмів як фактора корозії бетону і металів. Слід зазначити наукові дослідження кафедри з мікробіології соляних озер і ґрунтової мікробіології. Його роботи були присвячені також дослідженням з альгології та мікробіології, що було необхідним при створенні замкнених екологічних систем з використанням мікроскопічних організмів як важливої складової космічної біології.

Про поширення мікроорганізмів у космосі, їхню роль у походженні життя Л. Й. Рубенчик розповів у своїх науково-популярних працях.

З 1946 по 1956 рр. він читав лекції із загальної мікробіології, але в результаті кампанії кінця 50-х рр. проти сумісництва він, як і низка інших талановитих працівників науково-дослідницьких інститутів АН УРСР, був змушений припинити роботу на кафедрі. Тому в 1951 р. кафедру очолив доцент С. Д. Шестаков, який заснував при ній першу на факультеті проблемну науково-дослідницьку лабораторію антибіотиків. Відтепер кафедра мала назву мікробіології та антибіотиків. З 1953 р. кафедрою впродовж наступних 16 років завідував професор Михайло Миколайович Ротмістров, основні роботи якого присвячені створенню і вивченню антимікробних препаратів та мікробіології стічних вод (рис. 14). Під його керівництвом розпочався розвиток нового напрямку досліджень – вивчення антимікробних препаратів. Продовжувалися також дослідження в галузі ґрунтової мікробіології, розпочаті професором Л. Й. Рубенчиком. На кафедрі мікробіології в цей час працювали Є. С. Бобченко, М. Н. Чернобильська, Е. І. Ткаченко, А. П. Кузнецова, І. О. Василевська, І. І. Шевцова, Н. Д. Міхновська, Л. Г. Бранцевич та ін. Сумісно з проблемною лабораторією кафедри (Г. І. Кулик) вони вели пошук і вивчення нових антимікробних речовин для створення лікувальних препаратів проти хвороб мікробної етіології [13].

Л.Й. Рубенчик

М.М. Ротмістров

Рис. 14. Завідувачі кафедри мікробіології професори Л. Й. Рубенчик (1946–1951) і М. М. Ротмістров (1953–1969)

Кафедру анатомії, гістології та ембріології в 1944 р. очолив професор Борис Григорович Новиков, який керував нею до 1981 р. (рис. 15). На той час кафедра забезпечувала три нормативні курси: з анатомії, загальної гістології та ембріології. Однак у 1955 р. у зв'язку з реорганізацією кафедри дарвінізму і генетики на кафедру гістології було передано нормативні курси дарвінізму та історії біології. У свою чергу курс анатомії людини перейшов на кафедру зоології хребетних. Кафедра одержала назву експериментальної біології та дарвінізму.

Наукові інтереси Б. Г. Новикова завжди були пов'язані з проблемами біології розвитку, які формувалися під впливом О. О. Ковалевського, О. М. Северцова та І. І. Шмальгаузена. Б. Г. Новиков займався причинним аналізом виникнення статевих ознак та ролі гормонів у цих процесах.

Важливе значення для розуміння сезонних адаптивних ознак у вищих тварин мали також роботи Б. Г. Новикова, які показали, що адаптивними є не лише самі ознаки, але й механізми їхньої реалізації в онтогенезі. У безпосередньому зв'язку з цими роботами були дослідження фотоперіодизму в регуляції процесів розмноження та

періодичних формотворчих процесів. Багато уваги приділялось вивченню закономірностей росту і розвитку риб (О. Б. Чернишов), шовкопрядів (М. М. Савицький, Г. К. Кравець). Доц. П. А. Храновський проводить дослідження з питань селекції гусей на скоростиглість і плодючість методом обліку ступеню розвитку статевих залоз.

У 1959 р. Б. Г. Новиков організував на базі Інституту фізіології Київського університету відділ фізіології розвитку, який став визначним осередком експериментальної роботи як у складі інституту, так і біологічного факультету, сприяв організації дослідницької бази на Жуковому хуторі. Цей колектив один із перших у країні розпочав дослідження нейросекреторних процесів у гіпоталамусі та його функціональних взаємозв'язків з ендокринною системою.

Користуючись морфологічними методами дослідження, співробітники кафедри й відділу провели порівняльне вивчення розвитку і функціонального диференціювання гіпоталамічних ядер у ссавців і птахів (А. М. Булдакова, О. В. Денисьєвський, М. О. Стеценко).

Поряд із цим проводились дослідження впливу різних зон гіпоталамуса на гормональну активність щито-

видної залози, наднирників і загального росту птахів (Б.Г. Новиков, О.В. Данилова, Н.О. Карпезо, Є.О. Мошков, А.Г. Никоненко, О.М. Птиця, М.О. Стеценко).

Професор Б.Г. Новиков викладав нормативні курси "Загальна гістологія" та "Вступ до біології", а викладачі кафе-

дри О.Б. Чернишов, Ф.Т. Баймут, А.М. Булдакова, Г.К. Кравець, О.В. Денисієвський, Л.С. Іванова низку спецкурсів для студентів, що спеціалізувалися при кафедрі.

Рис. 15. Завідувач кафедри анатомії, гістології та ембріології проф. Б. Г. Новиков (у центрі) на занятті зі студентами

У 1946 р. поряд із існуючою кафедрою генетики С. М. Гершензона, яку перейменували в кафедру генетики й дарвінізму, було відкрито кафедру генетики і селекції рослин (1946–1948), яку очолив акад. АН УРСР

М. М. Гришко – автор першого підручника з генетики українською мовою (М. М. Гришко-Лисенко, Курс загальної генетики, Держсільгоспвидав, Харків, 1933) (рис. 16).

С.М. Гершензон

М.М. Гришко

Рис. 16. Завідувачі кафедр генетики і дарвінізму С. М. Гершензон (1944–1948) і генетики і селекції рослин М. М. Гришко (1946–1948)

Сумнозвісна сесія ВАСГНІЛ 1948 р. позначилася на долі багатьох учених-біологів. З Постанови президії Академії наук УРСР від 6 жовтня 1948 р. "З метою корінної перебудови всієї науково-дослідницької роботи в галузі біологічних наук" президія Академії наук УРСР ухвалює: Звільнити дійсного члена Академії наук УРСР Д. К. Третьякова від виконання обов'язків директора Інституту зоології.

Звільнити від виконання обов'язків зав. відділами Інституту зоології академіка І. І. Шмальгаузена, професора С. М. Гершензона як антимічурінців, що протягом багатьох років провадили активну боротьбу з прогресивним ученням Мічуріна – Лисенка. Після горезвісної сесії ВАСГНІЛ (1948) професора С. М. Гершензона, академіка АН УРСР М. М. Гришка звинуватили в підтримці вейсманізму-морганізму, звільнили з посад, а

кафедри ліквідували. Після цієї сесії генетика як наука була засуджена, фахівці-генетики мусили шукати роботу, не пов'язану зі спеціальністю, або перекваліфіковувались. Багато долі було зламано, наука понесла істотні втрати. Програму з генетики вилучили з навчальних планів біологічних, медичних і сільськогосподарських вищих навчальних закладів. Завідувачі кафедр дарвінізму і генетики та селекції рослин професора С. М. Гершензона та академіка М. М. Гришка було звільнено з роботи в університеті. Обидві кафедри з'єднали в одну, яку назвали кафедрою творчого дарвінізму. Завідувачкою кафедри призначили цитолога професора К. Ю. Кострюкову (1948–1949), а потім – професора М. А. Кравченка (1950–1953), фахівця із селекції сільськогосподарських тварин. З 1953 по 1956 р. кафедру очолював проф. С. М. Бугай, фахівець у галузі рослин-

ництва. Нарешті, у 1956 р. її об'єднали з кафедрою експериментальної біології, очолюваною Б. Г. Новиковим. На цій кафедрі доцент П. А. Храновський читав деякі спецкурси, базуючись на досягненнях класичної генетики. Доцента Є. Л. Голинську було переведено на кафедру фізіології рослин. Період стагнації тривав до жовтня 1964 р., коли на жовтневому Пленумі ЦК КПРС генетику було реабілітовано [14–16].

Згідно із Постановою РНК УРСР № 867 від 15 червня 1945 р. "Про відновлення роботи науково-дослідницького інституту біології при Київському державному університеті та перейменування його в науково-дослідницький інститут фізіології тварин" розпочав роботу ще один науковий підрозділ. Директором інституту було призначено доцента С. Д. Шестакова, а наукове керівництво забезпечували професор А. І. Ємченко та член-кореспондент АН УРСР Д. С. Воронцов (рис. 17).

Рис. 17. Співробітники Інституту фізіології тварин (зліва направо):

I ряд – доц. П. А. Храновський, проф. Б. Г. Новіков, акад. АН УРСР Д. С. Воронцов, доц. П. Г. Богач, д-р біол. наук П. Д. Харченко, д-р біол. наук П. Г. Костюк, ст. наук. співроб. С. Д. Ковтун;
II ряд – асп. В. І. Середа, ст. лабор. З. О. Добровольська, ст. лабор. Л. А. Кузьменко, наук. співроб. С. Д. Гройсман, наук. співроб. В. І. Скок, наук. співроб. М. О. Любарська, ст. лабор. Ю. Л. Гучек; наук. співроб. Л. О. Коваль, наук. співроб. А. М. Липецька, ст. наук. співроб. М. Ф. Поливана, ст. наук. співроб. А. Ф. Косенко, ст. наук. співроб. Є. О. Мошков, ст. наук. співроб. А. І. Возна

Починаючи з моменту свого створення і дотепер кафедра фізіології людини і тварин та Інститут мають тісні зв'язки. Наукова робота на кафедрі в перші повоєнні роки велась у кількох напрямках: фізіологія серця, травлення, електрофізіологія, вища нервова діяльність. Навчальний процес на кафедрі забезпечувала значна група викладачів та співробітників інституту.

Професор А. І. Ємченко всі роки читав загальний курс фізіології, на посаді професора кафедри працював член-кореспондент АН УРСР Д. С. Воронцов. Він викладав спецкурс електрофізіології, або, як тепер його називають, фізіології нервів і м'язів. На посадах доцентів працювали П. Д. Харченко, П. Г. Богач, П. Г. Костюк. Вони теж читали спецкурси: "Фізіологія травлення" (П. Г. Богач), "Фізіологія ЦНС" (П. Г. Костюк) (рис. 15). У 1952 р. у співавторстві з Д. С. Воронцовим професор А. І. Ємченко видав підручник "Фізіологія людини і тварин" українською мовою. У 1952 р. А. І. Ємченко за сумісництвом очолив відділ фізіології ЦНС і ВНД Інституту фізіології університету і продовжив активно займатися дослідженнями фізіології ВНД, розпочатими ще в 1945 р. П. Д. Харченко продовжив дослідження А. І. Ємченка про зміни діяльності серця під впливом різних іонів, характеру їхнього впливу на ритм та амплітуду скорочень шлуночків і передсердь, детально проаналізував явище контрактури серця. Свою кандидатську дисертацію "Вплив електролітів на серце" він захистив у 1947 р. У 1951 р. П. Г. Богач також захистив кандидатську дисертацію "Моторна функція шлунково-кишкового тракту і вітамін В₁", а уже в 1952 р. він організував відділ фізіології травлення і кровообігу в Інституті фізіології і розпочав експериментальні дослідження механізмів нервової регуляції моторної функції тонкого кишечнику. Спецкурс "Фізіологія ВНД" читав

А. І. Ємченко, а пізніше – П. Д. Харченко. Обов'язки асистентів на кафедрі виконували її вихованці В. О. Цибенко, В. І. Скок, А. О. Кірін. З 1945 р. частина викладачів кафедри стали водночас і його науковими співробітниками.

Данило Семенович Воронцов працював з 1945 по 1956 р. на посаді професора кафедри фізіології університету й одночасно очолював відділ загальної фізіології Інституту фізіології. З 1939 р. він був обраний член-кореспондентом, а з 1957 – академіком АН УРСР і зосередив увагу на вивченні природи та внутрішніх механізмів збудження й гальмування з використанням електрофізіологічних методів досліджень. Разом з Д. С. Воронцовим працювали в інституті й на кафедрі майбутні академіки АН УРСР П. Г. Костюк та В. І. Скок. Платон Григорович Костюк у 1949 р. захистив кандидатську дисертацію, а вже у 1956 – докторську. У ній зібрано великий експериментальний матеріал з фізіології центральної частини моносинаптичної рефлекторної дуги. При цьому вперше в СРСР було використано внутрішньоклітинні електроди та здобуто точні відомості щодо тривалості синаптичної затримки, а також перебігу поодинокого збуджуючого та гальмівного впливів. З 1956 р. П. Г. Костюк очолив відділ загальної фізіології Інституту фізіології університету, Володимир Іванович Скок упродовж 1955–1956 рр. працював асистентом на кафедрі фізіології, а в 1956–1962 рр. – науковим співробітником Інституту фізіології університету. Він був представником наукової школи Д. С. Воронцова [17, 18]

За ці роки (1944–1959) значно зросла матеріальна база кафедр, наукових підрозділів факультету, було вжито багато заходів з удосконалення навчальних планів, організації навчального процесу, поліпшення навчальних програм, підвищення теоретичного і практич-

ного рівнів підготовки студентів та наукових кадрів через аспірантуру [19].

Держава високо оцінила роботу університету в перші повоєнні роки й за видатні заслуги в розвитку науки, підготовці науково-педагогічних кадрів, спеціалістів для народного господарства 13 серпня 1959 р. нагородила колектив університету найвищою на той час нагородою – орденом Леніна. Відтоді офіційна назва нашої Alma mater – Київський ордену Леніна державний університет імені Т. Г. Шевченка.

Список використаних джерел

1. Університет Святого Володимира – Київський державний університет: генезис біологічної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1834–1933) / М. Мусієнко, Л. Остапченко, Н. Таран та ін. // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Біологія. – 2014. – № 66. – С. 5–14.
2. Київський державний університет імені Т. Г. Шевченка: становлення і розвиток біологічної освіти і науки (1933–1945) / М. Мусієнко, Л. Остапченко, Н. Таран та ін. // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Біологія. – 2015. – № 69. – С. 5–14.
3. Киевский университет: документы и материалы (1834–1984) // Киевский университет им. Т. Г. Шевченко. – К.: Вища школа, 1984.
4. Кришталь О. П. Канівський біогеографічний заповідник // Зб. пр. Канів. біогеографічного заповідника. – 1947. – 1(1). – Київ: Вид-во КДУ. – 154 с.
5. Нариси історії біологічного факультету / В. І. Чопик, Б. О. Цудзевич, М. Є. Кучеренко та ін. – К.: Фітосоціоцентр. – 2004. – 276 с.
6. Білокінь І. П. Академік Дмитро Костянтинович Зеров (до 60-річчя з дня народження) / І. П. Білокінь // Наук. зап. Київ. ун-ту: Труды биол. ф-ту. – 1956. – 15, № 11. – С. 163–168.
7. Белоконов И. П. Основные вехи жизни и деятельности Д. К. Зерова / И. П. Белоконов. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 7–23.
8. Биологи: биограф. справочник / Т. П. Бабий, Л. Л. Коханова, Г. Г. Костюк и др. – К.: Наук. думка, 1984. – 816 с.
9. Гамалія В. М. Розвиток мікології та фітопатології в Київському університеті у другій половині XIX століття / В. М. Гамалія // Вісн. Нац. техн. ун-ту "ХПІ": зб. наук. пр. Темат. вип.: Історія науки і техніки. – Х.: НТУ "ХПІ". – 2013. – 10 (984). – С. 13–21.
10. Білоконов І. П., Голінська Є. Л., Сіренко Л. А., Проценко Д. П. (до 60-річчя з дня народження) // Укр. бот. журн. – 1959. – 26, № 6. – С. 101–103.
11. Маркевич О. П. Наука і наукові працівники в КДУ за 112 років його існування (1834–1946) / О. П. Маркевич // Наук. записки КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – 1946. – 5, № 1. – С. 21–42.
12. Мазурмович Б. М. Вклад учених Київського університету у розвиток зоології у XIX і на початку XX ст. // Тр. біолого-ґрунтознавчого ф-ту КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – 1954. – № 11. – С. 24–43.
13. Патон Б. Е. История Академии наук Украинской ССР / Б. Е. Патон. – К.: Наук. думка. – 1979. – 835 с.
14. Александр Владимирович Палладин: Воспоминания современников (НАНУ. Ин-т биохимии им. А. В. Палладина) / под ред. Я. В. Белика. – К.: Наук. думка, 1995. – 171 с.
15. Вчені генетики, селекціонери та рослинники / за ред. М. В. Роїк. – К.: Аграрна наука, 2003. – 503 с.
16. Мусієнко М. М. Минуле і сучасне біологічної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1834–2014) / М. М. Мусієнко, Л. М. Бацманова // Фактори експериментальної еволюції організмів. – 2014. – Т. 14. – С. 9–13.
17. 170 років кафедрі фізіології людини і тварин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. "Психофізіологічні та вісцеральні функції в нормі і патології", VI Міжнар. наук. конф. (9–12 жовтня 2012 р.): тези доповідей. – К., 2012. – С. 7–32.
18. До 120-річчя від дня народження Андрія Івановича Ємченка, члена-кореспондента АН України, завідувача кафедри фізіології людини і тварин Київського університету імені Тараса Шевченка. "Психофізіологічні

та вісцеральні функції в нормі і патології", VII Міжнар. наук. конф., присвячена 180-річчю Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка та 120-річчю від дня народження А. І. Ємченка: тези доп. – К.: Логос. – 2014. – С. 1–9.

19. Київський університет за п'ятдесят років Радянської влади. – К., 1967. – С. 191.

References

1. Musienko M. St. Vladimir University – Kiev State University: genesis of biological science of Taras Shevchenko National University of Kiev (1834–1933) / M. Musienko, L. Ostapchenko, N. Taran et al. // Bulletin of Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Biology – 2014 – No. 66. – P. 5–14.
2. Musienko M. Kyiv State University named after TG Shevchenko: formation and development of ecological education and science (1933–1945) / M. Musienko, L. Ostapchenko, N. Taran et al. // Bulletin of the Kiev National Taras Shevchenko University. Biology. – 2015. – No. 69. – P. 5–14.
3. Kiev University: Documents and Materials (1834–1984) / Kiev University T. Shevchenko. – Kiev: High School, 1984.
4. Khrustal A. P. Kanevsky biogeographic reserve / A. P. Khrustal // Collection of works of Kanevsky biogeographic reserve. – 1947. – 1 (1). – Kiev: Publishing house of KSU. – 154 p.
5. Chepik V. I., Tsudzevich B. A., Kucherenko M. E., Ostapchenko L. I., Miroshnichenko N. S. Narisy history of the biological faculty. – M.: Phytocenter. – 2004. – 276 p.
6. Belokon I. P. Academician Dmitry Zerop (on the occasion of his 60th birthday) / I. P. Belokon // Nauk. App. Kiev. University. Proceedings of Biol. Faculty. – 1956. – 15, No. 11. – P. 163–168.
7. Belokon I. P. The main milestones of life and activity of D. K. Zerop / I. P. Belokon. – K.: Science. Opinion, 1975. – P. 7–23.
8. Biologists: Biographical. Reference book / T. P. Babi, L. L. Kokhanovo, G. G. Kostyuk et al. – K.: Naukova Dumka, 1984. – 816 p.
9. Gamaliya V. M. The development of mycology and phytopathology in Kiev University in the second half of the XIX century / V. M. Gamaliya // Vestn. Nat. Tech. Un-ta "KhPI": Sat. Sciences. Topic. Issue. History of science and technology. – Kharkov: NTU "KhPI". – 2013. – 10 (984). – P. 13–21.
10. Belokon I. P., Golinskaya E. L., Sirenko L. A., Protsenko D. P. To the 60th anniversary of his birth // Ukr. bot. zhurn. – 1959. – № 26. – P. 101–103.
11. Markevich A. P. Science and scientists in KSU for 112 years of its existence (1834–1946) / A. P. Markevich // Scientific notes of KSU named after T. G. Shevchenko. – 1946. – 5, No. 1. – P. 21–42.
12. Mazurmovich B. Contribution of scientists of Kiev University in the development of zoology in the XIX and early XX century / B. Mazurmovich // Tr. Biological and Soil Science Department of KSU im. T. G. Shevchenko. – 1954. – No. 11. – P. 24–43.
13. Paton B. E. History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR / B. E. Paton. – M.: Sciences Opinion. – 1979. – 835 p.
14. Alexander Vladimirovich Palladin: Memoirs of contemporaries (NASU. Institute of Biochemistry. A.V. Palladina) / ed. I.M. IN. Belik. – K.: Science Opinion, 1995. – 171 p.
15. Scientists of Genetics, Breeders and Plant Growers / ed. M. V. Roik. – K.: Agrarian Science, 2003. – 503 p.
16. Musienko M. M. Past and Present of the Biological Science of Kyiv National Taras Shevchenko University (1834–2014) / M. M. Musienko, L. M. Batzmanova // Factors of Experimental Evolution of Organisms. – 2014. – Vol. 14. – P. 9–13.
17. 170 years of the Department of Human and Animal Physiology of Kyiv National Taras Shevchenko University. "Psychophysiological and visceral functions in norm and pathology", VI Int. Sciences. Conf. (9–12 October 2012): abstracts of the reports. – Kiev, 2012. – P. 7–32.
18. To the 120-th anniversary of the birth of Andrei Ivanovich Yemchenko, Corresponding Member of the Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of Human and Animal Physiology, Taras Shevchenko University of Kyiv. "Psychophysiology and visceral functions in norm and pathology", VI Intern. Sciences. Conf., The special 180th anniversary of Kiev. T. Shevchenko and the 120th anniversary of the birth of A. I. Emchenko: TZI ext. – M.: The Logos, 2014. – P. 1–9.
19. Kiev University for fifty years of Soviet power. – M., 1967. – P. 191.

Надійшла до редколегії 22.02.17

М. Мусієнко, акад. НААН України, д-р биол. наук, проф., Л. Остапченко, д-р биол. наук, проф., Н. Таран, д-р биол. наук, проф., Л. Бацманова, канд. биол. наук., с. н. с., В. Стороженко, канд. биол. наук
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

КИЕВСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ – КИЕВСКИЙ ОРДЕНА ЛЕНИНА ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Т. Г. ШЕВЧЕНКО: СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ (1944–1959)

Приведен исторический очерк развития биологического образования и науки в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко за период с 1944 по 1959 год.

Ключевые слова: биологическая наука, образование, история.

M. Musienko, Dr. of Sci., Prof., Academician of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
L. Ostapchenko, Dr. of Sci., Prof., N. Taran, Dr. of Sci., Prof., L. Batsmanova, PhD, Senior Research Scientist, V. Storozhenko, PhD
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

KYIV STATE UNIVERSITY –
KIEV ORDER OF LENIN STATE UNIVERSITY SHEVCHENKO:
FORMATION AND DEVELOPMENT OF BIOLOGICAL EDUCATION AND SCIENCE (1944-1959)

The historical overview of the development of biological education and science at the Kiev National Taras Shevchenko University for the period 1944-1959 years was given.

Key words: biological science, education, history.

УДК 595.422(477)

П. Балан, канд. біол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

**КЛІЩІ-ЦЕРКОНІДИ (ACARI, MESOSTIGMATA: ZERCONIDAE)
ЗОНИ ЗМІШАНИХ ЛІСІВ УКРАЇНИ**

Оброблено колекцію кліщів-церконід (*Acari, Mesostigmata: Zerconidae*) зони змішаних лісів України, що зберігається на кафедрі зоології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, уперше наведено їхній повний видовий склад.

Ключові слова: кліщі-церконіди, видовий склад, колекція.

Вступ. Кліщі-церконіди є однією з недостатньо вивчених груп мезостигматичних кліщів на території України. Зокрема це стосується зони змішаних лісів. Тому виникла потреба узагальнити отримані раніше дані про кліщів-церконід цієї частини України.

Матеріали й методи досліджень. Оброблена колекція кліщів, яка зберігається на кафедрі зоології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Матеріал збирали й обробляли за допомогою стандартних методик [1].

Результати та їх обговорення. Зона змішаних лісів на території України представлена однією фізико-географічною провінцією – Поліссям, яка включає 6 фізико-географічних областей [2]. Нижче наводимо розподіл виявлених видів церконід за окремими фізико-географічними областями зони змішаних лісів України.

На території Малеого Полісся, що простягається вузькою смугою між Волинською та Подільською височинами, зареєстровано три види церконід. Усі три види були виявлені у ґрунті та підстилці сосново-дубового лісу. Домінує *Zercon fageticola* (Індекс домінування (І_D) – 60,4). Зустрічальність церконід на цій території досить висока, її середнє значення становить 0,53. Крім того, у ґрунті вологої лісової луки були зазначені поодинокі екземпляри *Prozercon kochi*.

На території Волинського Полісся, розташованого у міжріччі Буг-Случ, відзначено 6 видів церконід. Усі ці види виявлені в сосново-дубових лісах, домінують *Zercon carpathicus* та *P. kochi* (значення І_D – 36,1 та 33,6 відповідно). Зустрічальність церконід у цих біотопах також досить висока, її значення в середньому становить 0,29. Для соснових лісів кількісні та якісні показники нижчі. Тут виявлено 4 види церконід, при цьому 3 із них – *Zercon peltatus peltatoides*, *Z. carpathicus* та *Parazercon radiatus* – приблизно в рівних кількостях (значення І_D – 34,7, 31,9 та 30,6 відповідно). Четвертий

вид – *Zercon triangularis* – у наших зборах представлений лише поодинокими екземплярами. Зустрічальність церконід у цих біотопах невисока – 0,02. У сосново-березовому лісі відзначено 3 види церконід: *Z. peltatus peltatoides*, *Z. triangularis* та *P. kochi*, домінує останній вид (значення І_D – 72,4). Поодинокі знахідки *P. kochi* відзначені у вільхово-березовому та ялиново-березовому лісах, у дубово-грабових лісах церконіди взагалі не були виявлені.

На території Житомирського Полісся відзначено 7 видів церконід. Усі ці види виявлені в дубових лісах, домінують *P. kochi* та *Zercon bisetosus* (значення І_D – 39,6 та 21,9, відповідно). Зустрічальність церконід у цих біотопах досить висока – 0,34. Значно нижча зустрічальність у сосново-березових лісах (0,09), де зареєстровані всього 3 види церконід: *Z. bisetosus*, *Par. radiatus* та *P. kochi*, домінує останній вид (значення І_D – 57,1). Поодинокі знахідки *P. kochi* відзначені в березових гаях, зустрічальність церконід тут низька – 0,05. У ґрунті агроценозів (пасовище, плантація хмелю) церконіди взагалі не були відзначені.

На території Київського Полісся значний антропогенний на природні ландшафти обумовлює загалом низьку зустрічальність церконід. Тут виявлено 4 види цих кліщів: 2 види – *Zercon joduthae spatulisetosus*, *Z. triangularis* – у підстилці та ґрунті соснових лісів і ще 2 види – *Prozercon tragardi* та *Zercon pinicola* – у закритому ґрунті ботанічного саду Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

На території Чернігівського Полісся в змішаних і соснових лісах відзначено по 3 види церконід. В обох біотопах домінував *Z. triangularis* (значення І_D – 60,1 та 87,5 відповідно). При цьому зустрічальність церконід у змішаних лісах вища, ніж у соснових (0,14 та 0,08 відповідно).

Розподіл виявлених нами видів церконід наведений в табл. 1.